

згадати, що автор, даючи характеристики Радзівіллам, Сапізі, Чарнецькому, не говорить про їхні каральні акції в Україні і Білорусі. Викликає певні застереження вживання автором подекуди термінології, більш характерної для російської та польської великодержавницьких історіографій: «Галицкая Русь» (замість Галичина), «чигиринський гетьман» (про Петра Дорошенка), хоч останній був гетьманом України, а не Чигирин, вживання терміну «козаки» в сенсі «Українська держава», наприклад, «союз українських козаків з Москвою» (с. 62). Явно применшена кількість військ ВКЛІ (10—12 тисяч). Тут мова може йти тільки про професійних вояків. Якщо ж взяти до уваги ще й так звану «лужну челядь», то виходить чисельність близько 60 тисяч! Саме стільки було литовського війська у 1651 р. під Білою Церквою, як свідчить «Секретний і правдивий щоденник» А. М'яківського — секретаря короля Яна Казимира.

Але не ці недоліки визначають обличчя книги. Вона в цілому вдало розв'язує поставлену проблему і проливає світло правди на найтрагічнішу сторінку в історії Білорусі. Сподіваємося, що ця книга відкриє серію досліджень Г. Сагановича в галузі політичної історії Білорусі XVI—XVIII ст.

Ю. А МИЦИК (Дніпропетровськ)

Ю. І. Терещенко, В. М. Курило

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. У 2-х кн.

Кн. I ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО 1917 р.

К., 1995. — 424 с.

У сучасних умовах утвердження незалежної України нового підходу вимагає формування навчального процесу у вищій школі Одним з вагомих засобів досягнення цього є створення цікавих і серйозних підручників на основі останніх здобутків вітчизняної і світової науки.

Певною мірою намагалися задовольнити існуючий нині попит на подібну навчально-методичну літературу, зокрема з історії України, і автори рецензованого посібника. В його 16-ти розділах історія України висвітлюється від найдавніших часів до Лютневої революції 1917 р. Читач одержує досить повну уяву щодо території українського етносу, тих соціально-економічних і політичних інституцій, зрештою, власної оригінальної моделі державності, що була витворена українським народом шляхом синтезу світових досягнень і власних традицій. Велику позитивну роль при цьому відіграє персоніфікація історичного процесу, до якої часто і досить вміло вдаються автори посібника. Це особливо помітно при висвітленні громадсько-політичних і культурно-освітніх рухів, національно-визвольних змагань українського народу, історичного шляху української державності в усій його складності і специфіці. Конкретними прикладами такого творчого підходу авторів є, скажімо, розділ про культуру Київської Русі, де окрім традиційного матеріалу, що, власне, переходить з одного підручника в інший, приваблюють сторінки, присвячені процесу формування української національної символіки аж до часів новітньої історії України. Нове бачення багатьох питань політичної і військової історії, подолання тих чи інших стереотипів можна спостерігати в розділі «Україна у 2-й пол. XVII ст.», хоч його структура видається нам надто обтяжливою. Особливо це помітно на прикладі великих за обсягом параграфів (як для навчального посібника), що ускладнює сприйняття матеріалу і його засвоєння. Звертає на себе увагу стислий і в той же час змістовний аналіз яскравого документа української політичної думки початку XVIII ст. — «Вивід (дедукція) прав України», складеного в еміграції П. Орликом, та ін.

Приємне враження в цілому справляє якісний бік бібліографічного списку, правда, досить скромного за обсягом та наявністю в ньому необхідних для подібних видань документальних джерел.

Але ряд окремих положень та висновків рецензованого навчального посібника викликає певні заперечення, точніше породжує думки й погляди, що вступають у протиріччя з авторськими інтерпретаціями деяких історичних подій, теорій, версій тощо. Зупинимось лише на окремих з них. Наприклад, говорячи про утворення наприкінці IX — початку X ст. Київської держави (с. 24), бажано підкреслити, що остання включала вже й значну частину північно-східних земель східних слов'ян. До речі, не зайвим було б паралельно зазначити, що так звана «норманська теорія», про яку там же немало йдеться, по суті, не має прямого відношення до історії України, оскільки Рюрик, як відомо, прибув до Новгороду, а не, скажімо, до Києва. В останньому, до речі, стали князями лише його (Рюрика) наступники — брат (?) Олег та син Ігор. В цьому ж зв'язку цікаво відзначити, що наведена у викладі візантійського хроніста X ст. Лева Диякона промова князя Святослава (с. 26) привертає увагу насамперед тим, що хоробрий київський князь вважає себе не варягом Рюриковичем, а русичем: «Проймемося мужністю, яку заповідали нам предки, згадаймо про те, що могутність росів (підкреслено авт.) досі була непохитною...». Не менш цікавий й переконливий висновок випливає з того безперечного факту, що Чорне море вже у X ст. сучасники називали «Руським» (с. 27). Отже, зрозуміло, що й Крим з давніх давен був руською, тобто українською територією.

Слідом за рядом публікацій останніх років, серед яких часто-густо трапляються далекі від історичної науки, автори не уникли певної, а то й явної міфологізації окремих явищ й процесів в історії України. Найбільш прикрий при цьому є те, що вони просто не врахували й не використали новітніх серйозних досліджень з тієї або іншої проблеми вітчизняної історії. Це, в першу чергу, стосується питання виникнення козацтва, окремих козацько-селянських повстань, державних і військових діячів та ін. Адже відомо, наприклад, що повстання під проводом К. Косинського мало деструктивний характер і, мабуть, його не варто ставити в один ряд з найбільш значимими народними рухами. Чимало аргументів можна навести й щодо деструктивних дій запорозького кошового І. Сірка під час українсько-російської війни 1659 р. та державотворчих змагань гетьмана П. Дорошенка. Або автори закидають, скажімо, гетьману І. Виговському, що він разом з частиною старшини «боявся сильної гетьманської влади» (с. 177). До речі, І. Виговський, ставши гетьманом, якраз і виступав за сильну гетьманську владу. Продовжуючи дотримуватися подібних поглядів на його політику, автори дуже схематично подають й самі події 1659 р., особливо повний розгром російського війська під Конотопом. До того ж слабо показана справжня тогочасна політика Москви щодо України. Принагідно зазначимо, що при викладі історії XIV — XVII ст. замість назв «російський уряд», «російський патріарх» тощо слід вживати відповідно «московський».

Досить схематично, а часом й нечітко описані у посібнику події, пов'язані з укладенням московсько-українського договору 1654 р. Це особливо стосується такої теми, як позиція частини старшини, церкви та й усього населення щодо присяги на вірність московському царю в січні 1654 р. в Переяславі, а потім і в інших місцевостях України. Цікаво було б дізнатися читачу й про долю оригіналу «Березневих статей», підписаних у Москві. Вважаємо, що сьогодні й на сторінках навчальних посібників з історії України вже можна ставити питання (принаймні в дискусійному плані) про хронологічні рамки визвольної війни українського народу, що почалася 1648 р. і закінчилася не в 1654 р. (як це загальноприйнято в історіографії), а на багато років пізніше. Відповіді на ці та інші питання, а отже, й нове бачення, можна знайти в нових дослідженнях, що вийшли останнім часом в Україні та за її межами. В розділі 8 автори дещо відійшли від принципу цілісного підходу до висвітлення історичних подій. Інакше як розуміти ту обставину, що в даному розділі мова фактично йде лише про Лівобережну Україну (Гетьманщину)? Про Правобережжя згадується лише побіжно, а про західноукраїнські землі й Закарпаття матеріал відсутній зовсім.

Надто стисло й схематично аж до несприйняття подано матеріал після 1764 р., тобто процес остаточної ліквідації залишків політичної автономії і військового устрою вже колишньої Гетьманщини — Лівобережної України. А це і ліквідація козацького війська та полково-сотенного устрою, утворення намісництв, юридичне введення кріпацтва, зрівняння козацької старшини з російським дворянством тощо. Особливо незрозуміла подібна архістислість щодо матеріалу про ліквідацію російським царизмом Запорозької Січі й подальшу долю українського козацтва.

Не зовсім влаштовує рецензентів й певна однобічність авторів у висвітленні такого складного явища в українській історії, як гайдамаччина. Це, зокрема, виявилось у визначенні останньої лише як форми національно-визвольного руху українського народу. При цьому її соціальний зміст ігноровано повністю.

Не можна не помітити, що в рецензованому посібнику недостатньо розкрито роль православної і греко-католицької церков (особливо роль Берестейської унії 1596 р. як одного з найсильніших антисиміляційних факторів в період тогочасного опору українців ополяченню. — Авт.) в соціально-політичних і культурних процесах.

Висвітлюючи розвиток української національної культури, автори цілком вірно підкреслюють, що попри всі несприятливі політичні обставини, існування, хай і обмеженої, української державності забезпечило створення розмаїтої культурної спадщини. Проте при цьому майже не згадується про взаємозв'язки української культури з культурою зарубіжних слов'янських народів та інших народів світу.

Поза увагою авторів залишилися деякі важливі історичні події. Так, не згадуються російсько-турецька війна 1877 — 1878 рр. і участь представників українського народу у визволенні Болгарії з-під турецького ярма; російсько-японська війна 1904 — 1905 рр., яка серйозно вплинула на становище всіх народів Росії, в тому числі і українського. Бажано було б більш широко розкрити події, що мали місце на західноукраїнських землях під час першої світової війни.

Безперечно, зазначені недоліки рецензованого навчального посібника не можуть принципово вплинути на його загальну позитивну оцінку. Більше того, наявність в книзі багатьох дискусійних, навіть часом і суперечливих положень лише підкреслює творчий характер самого процесу створення посібника, свідчить про пошуки його авторів оптимального варіанту подібного роду видань.

Сподіваємося, що в другій частині посібника, над якою працюють автори, читачі, і в першу чергу студенти, знайдуть такий важливий матеріал (відсутній у першій частині), як навчальні та історичні карти, хронологічні таблиці, ілюстрації, висновки в кінці розділів, питання для самоперевірки засвоюваного матеріалу тощо.

а / . ПУТРО (Київ),
В. С. РИБАЛКО (Київ)

Станіслав Кульчицький

**КОМУНІЗМ В УКРАЇНІ:
ПЕРШЕ ДЕСЯТИРІЧЧЯ (1919—1928)**
К., 1996. — 400 с.

Ще недавно історія КППС вважалася престижною науковою дисципліною, якою займалися тисячі кваліфікованих спеціалістів. Та варто було зникнути партії, як пішла в небуття й історико-партійна наука. За останні п'ять років не з'явилося жодної публікації, присвяченої науковому аналізу діяльності КППС, хоч остання протягом семи десятиріч визначала характер і напрям суспільного розвитку.

Причини зрозумілі: зникла потреба займатися апологетикою діяльності КППС або боротися з нею. Названі завдання — з категорії пропагандистсь-